

mą, taip smarkiai nuseko, kad visai nustojo juose vykti žvejyba. Buvusių ežerų vietoje valstiečiai ėmė šienauti žolę. Gaunamas už šieną pelnas ilgą laiką buvo kliūtis, trukdžiusi atstatyti Rudnios malūną. Tuometinės statistikos duomenimis, šienas duodavęs daugiau pajamų, negu būtų buvę gaunama iš malūno¹⁹. Naujas malūnas Rudnioje buvo pastatytas jau po baudžiavos panaikinimo maždaug toje pačioje vietoje, kur anksčiau buvo geležies liejyklos pastatas. Po gaisro šis malūnas buvo perkeltas į dabartinę jo vietą.

Apie Rudnios geležies liejyklą kaimo gyventojai sukūrė įvairių pasakų, kurias senieji valstiečiai prisimena ir dabar. Vienoje iš pasakų pasakojama, kaip kavoliai (kalviai) iš liejyklos velnius išviję, kitoje, kaip seniau žmonės, dažniausiai vakarais, ties rudnia mainydavę su ponaičiais-velniu-kais pypkėmis: apsiukeičia, pareina namo ir žiūri, jog gavo ne pypkę, o kauklą ar kitą kokį šlamštą²⁰.

Pasakojimai apie buvusią Rudnios liejyklą (rudnią, «fabriką»), apie baudžiauninkų vargus kaime senelių lūpose išliko gyvi iki šių dienų.

¹⁹ CVA. «Акт о классификации земель казенного имени Конява . . .», f. 525, a. 19, b. 2374, l. 14 ir 41.

²⁰ AKM archyvas, lauko užrašai «Apžvalginis žygis Rudnia, Olos ež., Margiai, Dubičiai», 1955 m.

VILNIAUS MIESTO GYNYBINIAI ĮTVIRTINIMAI 1503—1805 METAIS

V. MERKYS

Literatūra. Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų istorijos tyrimas padeda nušviesti lietuvių tautos kultūrinį vystymąsi feodalizmo laikais.

Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų klausimas jau gana seniai domina istorikus. Pirmasis straipsnis šiuo klausimu pasirodė 1848 m., jo autorius buvo T. Narbutas¹. Minėtas straipsnis, šiek tiek pataisytas, 1856 m. susilaukė antros laidos². T. Narbutas rašo, kad Vilniaus miestas gynybiniais įtvirtinimais jau buvo apjuostas XIV a., Gedimino ar Vytauto laikais. Vėliau tie įtvirtinimai sunykę, jų atstatymu ir išplėtimu vėl buvę susirūpinta XV a. pabaigoje. Toliau T. Narbutas aprašo gynybinių sienų statybos eigą. T. Narbuto pagrindinis šaltinis šiam straipsniui buvo vadinamasis Lydos pavieto pareigūno Viercinskio, arba Antano Rydlos, rankraštis.

1925 m. buvo išspausdintas H. Lovmianskio straipsnis Vilniaus gynybinių įtvirtinimų atsiradimo klausimu³. H. Lovmianskis, pasiremdamas patikimais istoriniais dokumentais, nustatė, kad Viercinskio, arba Antano Rydlos, rankraštis yra falsifikatas. Jis įrodė, kad T. Narbutas rašė apie XIV a. gynybinius įtvirtinimus, neturėdamas jokio istorinių šaltinių pagrindo, o nušviesdamas įtvirtinimų statybą XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje, supainiojo arba pateikė visiškai nebūtus istorinius įvykius, datas ir asmenis. Minėtame straipsnyje H. Lovmianskis pirmasis išaiškino, kada iš tikrųjų buvo įrengti Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai.

Atskirus Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų istorijos klausimus palietė taip pat keli kiti autoriai. Antai, M. Lovmianska išaiškino nemažą naujų faktų iš Vilniaus miesto gynybinių įrengimų istorijos iki XVII a. vidurio⁴. Dar 1843 m. M. Homolickis paskelbė istorinių žinių apie šiuos įtvirtinimus XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje⁵. M. Homolickį šiek tiek papildė H. Moscickis⁶ ir V. Studnickis⁷. Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų paskutiniųjų metų istoriją specialiai tyrinėjo L. Žytkovičius⁸. Jis, remdamasis daugiausia Vilniaus miesto magistrato archyvine medžiaga, nustatė, kaip

¹ T. Narbutt, Obwarowanie miasta Wilna murem obronnym. — Athenaeum, Pismo zbiorowe. Wydawca J. I. Kraszewski, 3, 107—119, Wilno, 1848.

² Teodora Narbutta pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się, 190—205, Wilno, 1856.

³ Henryk Lowmiański, Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna. — Ateneum Wileńskie, rok III, 9, 82—94, Wilno (1925).

⁴ Marja Lowmiańska, Wilno przed najazdem Moskiewskim 1655 roku, Wilno, 1929.

⁵ M. Homolicki, Wiadomość o widokach cząstkowych miasta Wilna z okolicami, robionych przez Smuglewicz. — Wizerunki i rostrzāsania naukowe, poczet nowy drugi, 24, Wilno (1843).

⁶ H. Mościcki, Generał Jasiński i powstanie Kościuszkowskie, Warszawa, 1917.

⁷ Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza, Wilno, 1912.

⁸ Zr. Leonid Żytkowicz, Zburzenie murów obronnych Wilna (1799—1805), Wilno, 1933.

atrodė įtvirtinimai XVIII a. pabaigoje ir kada jie buvo nugriauti. Vis dėlto L. Žytkovičiaus monografija nebuvo nuosekli. Šį L. Žytkovičiaus darbo trūkumą iš dalies pastebėjo ir S. Lorencas⁹.

Nepaisant gana gausios literatūros nagrinėjamoju klausimu, Vilniaus gynybinių įtvirtinimų istorija dar nėra nuosekliai ir išsamiai nušviesta. Be to, kai kurie autoriai (M. Lovmianska, L. Žytkovičius) Vilniaus miesto gynybinius įtvirtinimus, kaip lietuvių tautos kultūros paminklus, įvertino nepakankamai. Lietuvių tarybinių (o taip pat ir buržuazinių) istorikų darbų, išskyrus keletą laikraščių straipsnių šia tema, nėra. Šio straipsnio uždavinys yra, kritiškai panaudojus visą aukščiau minėtąją literatūrą ir atitinkamus paskelbtus arba archyvinius šaltinius, duoti vientisą Vilniaus gynybinių įtvirtinimų istorijos paveikslą.

Miesto gynybinių įtvirtinimų atsiradimas. Vilniaus miestas ilgą laiką nebuvo apjuostas tokiomis gynybinėmis sienomis, kaip daugelis kitų Europos miestų, nors jam XIV a. ir XV a. pradžioje nuolat grėsė kryžiuočių užpuolimas. Apmūryti Vilnių gynybinėmis sienomis tuomet buvo sunku dėl to, kad miestas buvo plačiai išsidėstęs, namai mediniai, dideli daržai. Gyventojų mieste palyginti turėjo būti nedaug, apie porą tūkstančių ar kiek daugiau, todėl jie neturėjo ir materialinių sąlygų pastatyti ilgas, kelių kilometrų mūro sienas ir kelis gynybinius bokštus. Miestiečiai pasislėpti ir gintis nuo priešų naudojosi pilių sienomis. Vilniuje tuomet buvo trys pilys, kurių viena — Kreivoji — didžiausia, atrodo, buvo skirta specialiai miestiečiams. Tai patvirtina, sakysim, tas faktas, kad Vytauto ir kryžiuočių kariuomenė, 1390 m. paėmusi Kreivąją pilį, rado joje labai daug žmonių. Tai buvo jos gynėjai, subėgę į ją kilmingieji ir miestiečiai («nobiliūm et comunium hominum») ¹⁰. Kreivoji pilis nebuvo atstatyta: po Žalgirio mūšio Vilniaus miestiečiams ilgą laiką nebebuvo ko bijoti. Naujas pavojus Vilniaus miestui ėmė grėsti XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje. Tuomet, žlugus Kipčiako chanystei, išaugo stipri totorių valstybė — Parekopo chanystė. Totorių raiteliai kartais giliai įsiverždavo į Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teritoriją. Antai, 1503 m. totoriai siautė Nesvyžiaus, Slucko ir Naugarduko apylinkėse. Suprantama, kad dėl to vilniečiai rimtai susirūpino savo miesto saugumu. Vilniaus miestiečiai kreipėsi į didįjį kunigaikštį Aleksandrą, prašydami nešaukti jų į karą, bet leisti aptverti miestą gynybine mūrine siena, kad «miestui kokios nors žalos pagonys (totoriai. — V. M.) nepadarytų». Aleksandras miestiečių prašymą patenkino, ir 1503 m. rugsėjo 6 d. privilegijoje atleido miestą nuo karinės prievolės, palikęs tik sidabrinės mokestį ir įsakęs per metus pastatyti įtvirtinimus apie visą miestą. Gynybines sienas statyti turėjo visi Vilniaus miesto gyventojai. Buvo įsakyta tuos kunigaikščius, ponus bei žemininkus ir dvasininkus — Vilniaus gyventojus, kurie neparorės statyti įtvirtinimų, iškelti į užmiestį, o jų namus ir sklypus atiduoti miestiečiams. Aleksandras gynybinių įtvirtinimų vietą ir kryptį pavedė nužymėti Vilniaus vaivada, kancleriui Mikalojui Radvilai. Šioje privilegijoje buvo numatyta, kad rečiau gyvenami priemiesčiai liks gynybinių sienų neapsaugoti. Gynybinės sienos ir vartų bokštai turėjo būti mūriniai ¹¹.

Ne visai aišku, kaip Vilniaus miesto gyventojai turėjo organizuoti šias statybas. Privilegijoje sakoma, kad kiekvienas miestietis, bajoras ar dvasininkas turi «savo dalį (dielnicu) sienos išmūryti» ¹². Iš šio pasakymo atro-

⁹ S. Lorentz, Mury obronne Wilna. — Kurjer Wileński, 232, 233 (1934).

¹⁰ Codex epistolaris Vitoldi, 1009, Cracoviae, 1882.

¹¹ P. Dubiński, Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych, 19—20, Wilno, 1788.

¹² Ten pat, 20.

do, kad visiems Vilniaus miesto gyventojams numatytoji statyti gynybinė siena buvo padalyta nedidelėmis atkarpomis, dalimis. Tie vilniečiai, kurie iš karto nepajėgs išmūryti savo dalies, sakoma privilegijoje, laikinai gali ją užtvėrti rąstų tvora.

Kad po šios privilegijos išdavimo vyko Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų statybos darbai, matyti ir iš kitų vienalaikių šaltinių. Antai, Bernardo Vapovskio kronikoje, aprašinėjant 1506 m. įvykius, yra sakoma, kad lietuviai dalį Vilniaus miesto, kuris arčiau pilies, apjuosia «mūru ir įtvirtinimais» ¹³. Kitame šaltinyje — Motiejaus Miechovito «Cronica Polonorum» — ši žinia vėl pakartota, drauge priduriant, kad Vilniaus priemiesčiai lieka neapsaugoti mūro siena ¹⁴.

Iš šių kronikininkų pateiktų duomenų visai nematyti, kiek šių miesto įtvirtinimų jau buvo tuomet pastatyta. Šiek tiek šis klausimas paaiškėja tik iš vėlesnių dokumentų. Antai, didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis savo 1509 m. liepos 5 d. laiške Mikalojui Radvilai rašo, kad miestiečiai nusiskundžia bajorais, ponais ir jų tarnais, jog šie, gyvendami Vilniaus mieste, «miesto aptverti nepadeda». Didysis kunigaikštis jiems įsako, kad «savo dalį sienos, kuri jiems teks, nedelsdami išmūrytų» ¹⁵. Vadinasi, 1509 m. Vilniaus miesto gynybinės sienos dar nebuvo baigtos statyti. Matyt, tuomet dalis miesto jau buvo apmūryta, o kita dalis aptverta rąstų tvora, kaip kad buvo įpareigojusi 1503 m. privilegija. Kada buvo baigtos statyti mūrinės sienos, taip pat tiksliai nežinoma. Tik jau 1522 m. visas miestas buvo «mūru apjuostas», tai matyti iš didžiojo kunigaikščio privilegijos, kuria jis atleidžia miestiečius nuo pilies sargybos, liepia patiems saugoti miestą ir dėl to įsako turėti 24 ginkluotus sargybinius ¹⁶. Kad Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų statyba maždaug tuo metu jau buvo baigta, rodo ir Žigmanto Herberšteino 1526 m. vasario mėn. kelionės per Vilnių į Maskvą aprašymas ¹⁷.

Taigi, Vilniaus miesto gynybinės sienos buvo pastatytos XVI a. pradžioje, 1503—1522 m. laikotarpiu. Gausiau žinių apie Vilniaus gynybinių sienų ir kitų įtvirtinimų būklę turime tik iš XVI a. antrosios pusės šaltinių. Vertingiausias iš jų yra Vilniaus miesto planas, atspausdintas Jurgio Brauno atlase. Pats planas ir Vilniaus aprašymas yra sudarytas, tur būt, apie XVI a. vidurį (išleistas 1576, 1581 ir 1599 m.). Brauno plane miesto gynybinės sienos yra parodytos, tačiau labai netiksliai, o daugelyje vietų jos nutrūksta, dingsta namų chaose. Plane yra atžymėti pravažiavimai sienose, bet niekur nematyti vartų bokštų, nors tame pačiame atlase atspausdintas Vilniaus aprašymas ¹⁸ patvirtina, kad vartų bokštai jau buvo.

Kaip ėjo Vilniaus miesto gynybinės sienos, rodo ne tik Brauno, bet ir 1648 m. Getkanto, 1740 m. Fiurstenhofo ir 1808 m. Vilniaus miesto planai. Ir nors Brauno atlase atspausdintas planas, kaip jau minėta, nėra tikslus, tačiau vis dėlto galima suprasti, kad šiame plane atvaizduotosios sienos sutampa su 1648, 1740 ir 1808 m. planuose pažymėtomis sienomis. Ypač tikslus yra 1648 m. planas (1 pav.) ¹⁹. Jame pažymėtos sienos, gynybiniai

¹³ J. Fijałek, Teksty opisowe Wilna. — Ateneum Wileńskie, rok I, 3—4, 509, Wilno (1923).

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ H. Lowmiański, Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna. — Ateneum Wileńskie, rok III, 9, 88, Wilno, 1925.

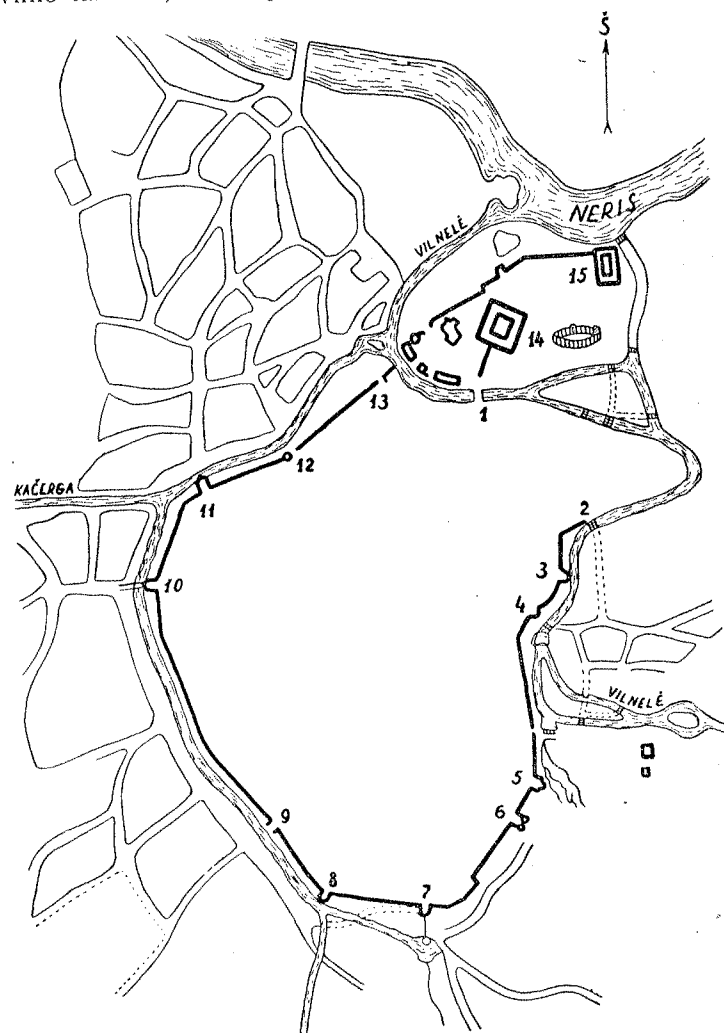
¹⁶ Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi i w różnych sprawach, cz. I, Nr. 19, Wilno, 1843.

¹⁷ J. Fijałek, Teksty opisowe Wilna. — Ateneum Wileńskie, rok I, 3—4, 512, Wilno (1923).

¹⁸ Civitatis orbis terrarum. Urbium praecipuarum totium mundi, liber tertius, 59, Kolonja, 1581.

¹⁹ Wilno i ziemia Wileńska, I, 139, Wilno, 1939.

vartų bokštai, sienas juosiančios vandens kliūtys. Šio plano autorius buvo didžiojo kunigaikščio karo inžinierius, karališkųjų arsenalų prižiūrėtojas Fridrichas Getkantas (mirė 1666 m.). Jam, atrodo, buvo pavesta rūpintis Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų remontu ir pritaikyti juos naujaisiais kariavimo taktikai, dėl to jis specialiai ir sudarė šių įtvirtinimų planą.



I pav. Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai (pagal F. Getkanto planą): 1. Pilies vartai, 2. Bernardinų vartai, 3. Spaso bokštas, 4. Spaso vartai, 5. Bokštas, 6. Subačiaus vartai, 7. Aušros vartai, 8. Apvalusis bokštas, 9. Rudnikų vartai, 10. Trakų vartai, 11. Vilniaus vartai, 12. Totorių vartai, 13. Marijos Magdalenos vartai, 14. Aukštutinė ir Žemutinė pilys, 15. Didžiojo kunigaikščio arsenalas

1740 m. Fiirstenhofo plane²⁰ parodytos Vilniaus gynybinės sienos, o 1808 m. plane pavaizduotos ne tik sienos, bet ir vartų bokštai. Šie planai vienas kitą papildė. Iš jų matyti, kad miesto gynybinė siena prasidėjo nuo pilies juosiančių sienų ties dabartiniu Gedimino aikštės bokštu, toliau ėjo apytikriai dabartine Stuokos-Gucevičiaus gatve, kairiąja Liejyklos gatvės

²⁰ Vilniaus Kraštotyros muziejaus fondai.

puse pro kiek vėliau pastatytą Ignoto vienuolyną, toliau kirto Liudo Giros gatvę (tuomet Vilniaus) ir nepasiekusi Komjaunimo (seniau Pylimo) gatvės, suko lanku į pietų rytų pusę, eidama maždaug pro Visų šventųjų bažnyčią į Aušros (Medininkų) vartus; apjuosusi Šventos dvasios cerkvės šventorių, siena ėjo Bokšto gatvės rytų pusę, Vilnelės (Vilnios) šlaitu ir pačios upės krantu iki Bernardinų bažnyčios. Visas sienos ilgis siekė 2,4 km. Iš šiaurės pusės miestą saugojo pilis juosianti siena. Iš šiaurės rytų pusės nė viename minėtame plane nėra pažymėtos gynybinės sienos tarp Bernardinų bažnyčios ir pilies sienų. Kai kurie istorikai, pavyzdžiui, L. Žytkovičius²¹ teigė, kad iš šios pusės miestas liko neapsaugotas. Nerasta ir istorinių šaltinių, kurie rodytų, kad šiame tarpe yra buvusi gynybinė siena. Matyt, čia iš tikrųjų nėra buvę mūro sienos, nes ją pastatyti čia buvo sunku, kadangi Vilnelės kilpoje gruntas netvirtas, durpingas²². Iš šios pusės miestą dengė kalvų virtinė, Vilnelės upė ir plati klampynė²³, per kurią vasaros metu negalėjo prajoti raiteliai ir privežti mašinų sienoms griauti. Dėl to vietoj mūro sienos čia iš pradžių, totorių užpuolimo didžiausių pavojų metu, tikriausiai buvo užtvirta rąstų tvora, kuri ilgainiui išgriuvo ir todėl planuose liko nepažymėta.

Apmūrytam Vilniaus miestui susisiekti su jo priemiesčiais, likusiais už gynybinių sienų, ir kitais miestais buvo palikti vartai sienose ir pastatyti vartų bokštai. Vartų skaičius 1503 m. privilegijoje buvo apribotas, būtent, leista padaryti penkerius vartus: Vilijos (Vilniaus), pro kuriuos ėjo kelias į keltą per Nerį, Trakų — prie kelio į Trakus, vartai prie Trejybės cerkvės (Medininkų arba Aušros) — prie kelio į Medininkus ir Ašmeną bei Krėvą²⁴, Spaso — prie kelio į Užupio priemiestį, Polocką ir vartus gale gatvės, jungiančios miestą su pilimi (Pilies vartai)²⁵. Visi šie vartai yra pažymėti Getkanto plane, be to, jame yra dar keletas naujų, 1503 m. privilegijoje nepaminėtų vartų, būtent: Marijos Magdalenos (buvę ties dabartinių Stuokos-Gucevičiaus ir Tallat-Kelpšos gatvių sankryža), Totorių, Rudnikų, Subačiaus ir Bernardinų vartai.

Remiantis istoriniais šaltiniais, galima apytikriai nustatyti, kada kurie vartų bokštai buvo pastatyti. Antai, Vilijos (Vilniaus) vartų bokštas (buvęs dabartinių Stepo Žuko ir Liudo Giros gatvių sankryžoje) yra paminėtas 1555 m. Tais metais Eustachijus Valavičius pardavė Žygimantui Augustui «savo sklypą, pirktą su pastatais ir esantį už Vilijos vartų bokšto, netoli vaistinės»²⁶. Trakų vartų bokštas (buvęs Trakų gatvėje, netoli jos sankryžos su Komjaunimo gatve) yra minimas gana vėlai, 1619 m.²⁷, o

²¹ L. Żytkowicz, Zburzenie murów obronnych Wilna, 12—13, Wilno, 1933.

²² Iki XVIII a. pabaigos Vilnelė nuo dabartinio Jaunimo sodo šakojosi į dvi šakas — viena tekėjo maždaug dabartine vage, o antra — per Gedimino aikštę, buv. katedros varpinę juosdama iš vakarų, ir į Nerį įsiliejo maždaug ties Vrublevskio ir K. Poželos gatvių sankryža.

²³ Dabar įvairių žemės darbų šiame rajone metu matyti, kad čia storą sluoksnį sudaro įvairi supiltinė žemė (daugiausia XVIII a.), o po ja prasideda vandeniu pažliugęs durpių sluoksnis. Dėl šių priežasčių ir Onos bažnyčios pamatai XVI a. buvo padėti ant juodalksnio rąstų grindinio.

²⁴ Istorinėje ir kitoje literatūroje šie vartai dar yra vadinami lenkiškai «Ostra brama». Šis pavadinimas buvo sukėlęs ginčų, ką jis turėtų reikšti. Buvo pradėjusi sklisti nuomonė, jog šių vartų vardas kilęs nuo to, kad jie yra toje vietoje, kur gynybinė siena sudaro aštrų, smailų kampą. Lenkų istorikė Marija Lovmianska teigia, kad šių vartų lenkiškas pavadinimas yra kilęs iš Ašmenos vardo, išvertus jį paraidžiui į lenkų kalbą. Būtent, vietovardžio «Ašmena» kamieną sudaro lietuviškas žodis «ašmuo», «ašmenys», šį žodį išvertus į lenkų k. buvo gautas «ostrze», o nuo jo — «Ostra brama» (žr. Marja Lowmianska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku, 24).

²⁵ P. Dubiński, Zbiór praw i przywilejów miastu stolecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych, 20.

²⁶ Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции, 20, 369, Москва, 1914.

²⁷ AVK, 20, 291, Vilnius, 1893.

gretimas Rudnikų vartų bokštas buvo paminėtas jau 1557 m., t. y. daug anksčiau negu Trakų²⁸. Tačiau iš Trakų vartų bokšto architektūros, matavimų palyginimo su Aušros ir Vilniaus vartų bokštais, atrodo, kad jie visi yra statyti maždaug tuo pat laiku kaip ir Rudnikų vartų bokštas.

Aušros vartų bokštas pirmą kartą paminėtas jau 1514 m. Žygimanto Senojo privilegijoje, leidžiančioje Konstantinui Ostrogiškiui statyti dvi cerkves Vilniuje. Šioje privilegijoje Aušros vartai yra pavadinti Medininkų vartais²⁹. Subačiaus vartų bokštas dokumentuose minimas 1528 m.³⁰. Spaso vartų bokštas (buves Bokšto skersgatvyje, visai prie Vilnelės upės), minimas vienoje privilegijoje tik 1605 m.³¹. Nepaisant to, kad ir Vilijos (Vilniaus), ir Trakų, ir Rudnikų bei Spaso vartų bokštai paminėti gerokai po 1522 m. privilegijos, tačiau jie jau turėjo būti, baigiant statyti sieną, priešingu atveju pravažiavimai joje būtų likę blogai apsaugoti ir pačios sienos gynybinė reikšmė būtų labai sumažėjusi.

XVI a. pabaigoje—XVII a. pradžioje buvo pastatyti taip pat Marijos Magdelenos, Totorių ir Bernardinų vartų bokštai. Marijos Magdelenos vartai minimi 1601 m., sakoma, kad jie jau yra «užremti medžiais»³². Šie vartai tikriausiai atsirado dar gerokai anksčiau. Totorių vartai pirmą kartą yra paminėti 1598 m.³³, o Bernardinų — 1593 m.³⁴.

Atskirai paminėtinas Pilies vartų bokštas. 1503 m. privilegija įpareigojo, kad šiuos vartus pastatytų miestas. Matyt, šie vartai netrukus ir buvo pastatyti. Tačiau miesto gynybinių įtvirtinimų — sienų iš šiaurės pusės nebuvo, nes jas atstojo pilis juosianti siena. Dėl to Pilies vartų bokštas įėjo į pilių įtvirtinimų sistemą. Pilies vartai buvo betarpiškoje didžiojo kunigaikščio žinioje³⁵.

Be vartų bokštų, kaip matyti iš Getkanto plano, miesto gynybinėje sienoje buvo trys kiti bokštai: pirmasis — sienos posūkyje tarp Rudnikų ir Aušros vartų, vadinamas Rudnikų, arba Apvaliuoju, bokštu, jis pirmą kartą paminėtas 1610 m.³⁶, antrasis — tarp Spaso ir Bernardinų vartų; apie jį 1671 m. dokumente rašoma, kad jis buvęs pastatytas jau labai seniai — daugiau kaip prieš «pusantro šimto metų»³⁷, ir trečiasis — į pietus nuo Subačiaus vartų. Pastarojo keturkampio bokšto griuvėsiai išliko iki šių dienų. Išliko taip pat didžiuliai pasagos formos rūsiai, sujungti požeminiu tuneliu su pačiu bokštu (2 pav.). Šių rūslių atsiradimo klausimas domino daugelį istorikų. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvo manoma, kad šie rūsiai yra Kreivosios pilies, kryžiuočių sudegintos 1390 m., liekanos³⁸. XX a. pradžioje du inžinieriai — Valickis ir Michnevičius — apžiūrėjo, apmatavo rūslius ir nubraižė jų planą. Tačiau ir jie, ankstesnės literatūros paveikti, padarė išvada, kad šie rūsiai yra pastatyti XIV a. arba vėliausiai — XV a. pradžioje³⁹. Tik prof. Kłosas⁴⁰, matyt, kruopščiai ištyręs šių rūslių statybos techniką, pirmasis iškėlė mintį, kad jie pastatyti ne anksčiau

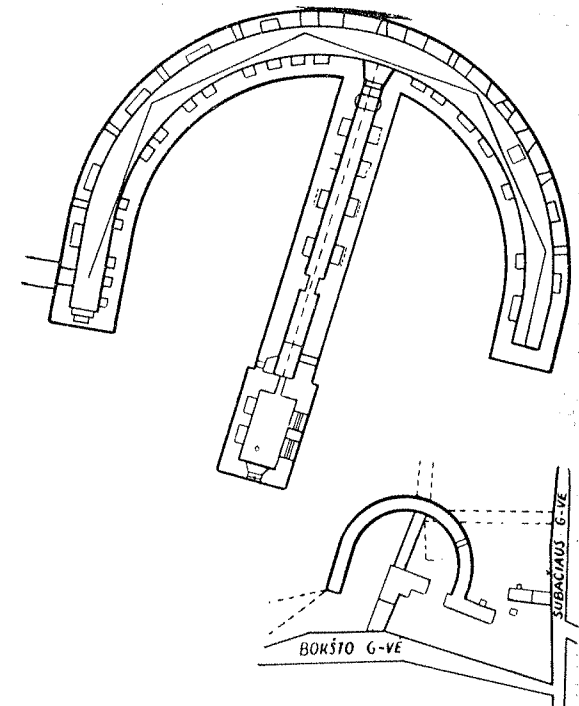
kaip XVI a. pradžioje ir kad jie turi ryšį su miesto gynybiniais įtvirtinimais, pastatytais tuo pačiu laikotarpiu. Pastarąją nuomonę patvirtina ir turimi šaltinių duomenys. Antai, greta rūslių esantis bokštas yra pažymėtas 1648 m. Getkanto plane, taip pat 1740 m. Fiurstenhofo plane⁴¹. Bokšto mūrijimo technika yra panaši į kitų XVI a. pradžios Vilniaus m. gynybinių įtvirtinimų statybos techniką. Bokšto ir minėtųjų rūslių plytos savo forma ir rišimo būdu tarpusavyje yra visai panašios. Dėl to atrodo, kad bokštas ir rūsiai buvo pastatyti vienu laiku. Šių rūslių paskirtis aiški iš Fiurstenhofo plano. Pastarajame bokštas drauge su rūsiais vadinamas «Senuoju miesto arsenalu» («Alter Stadt Zeughaus»), o greta bokšto, ten, kur rūslių anga tuomet išėjo į žemės paviršius, yra užrašas «Įėjimas į senus skliautinius požemius» (Ein Eingang in ein altes verborgenes Gewölbe).

Šie rūsiai, kaip arsenalas, yra paminėti dar viename, kiek vėlesniame šaltinyje. Antai, 1776 m. Vilniaus magistrato knygose buvo įrašytas vieno mūrinio namo, esančio netoli Subačiaus vartų, pardavimo aktas, kuriame sakoma,

kad parduodamojo namo daržas yra pašlaitėje, žemiau «puškarnios»⁴². «Puškarnios» sąvoka čia, be abejo, reiškia ne patrankų liejyklą, bet patrankų, ginklų sandėlį. Nuo XVIII a. vidurio arsenalo rūsiai, matyt, jau buvo ne naudojami, apleisti.

Miesto arsenalui ši vieta buvo parinkta ne atsitiktinai. Kaip žinoma, XVI a. Vilniuje daugelis namų buvo mediniai, dėl to dažnai kildavo didelių gaisrų. Jeigu miesto arsenalas būtų buvęs miesto centre ar šiaip tarp gyvenamųjų namų, jis gaisro metu galėjo būti sunaikintas. Minėtajam arsenalui negrėsė gaisrų pavojus, nes jis buvo įrengtas po žeme. Požemiai yra labai dideli, ir tai suprantama, nes juose turėjo tilpti parakas, patrankos ir, gal būt, maisto atsargos, reikalingos aprūpinti visus miestiečius-vyrus, pašauktus ginti miestą pavojaus metu.

Vilniaus miesto įtvirtinimų gynybiniam efektui padidinti buvo panaudotos ir atitinkamai pritaikintos gamtinės kliūtys. Iš miesto rytų pusės gynybinė siena ėjo Vilnelės pakrante ir aukštu jos šlaitu. Nuo Medininkų vartų palei sieną buvo gilus griovys, kuriuo tekėjo nedidelis upelis iš šaltinių greta Ašmenos kelio. Šis upelis tarp Trakų ir Vilniaus vartų įtekėjo



2 pav. Vilniaus miesto arsenalo planas

²⁸ J. Fijałek, Opisy Wilna. — Ateneum Wileńskie, rok I, 3—4, 327, Wilno (1923).
²⁹ Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi i w różnych sprawach, 2, Nr. 6, Wilno, 1843.
³⁰ Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. 21, 312. № 664. Москва, 1915.
³¹ Zbiór dawnych dyplomatów. . . , 1, Nr. 81.
³² AVK, 20, 169, Nr. 125.
³³ AVK, 20, 143, Nr. 107.
³⁴ AVK, 20, 92, Nr. 68.
³⁵ CVIA, f. 458 (Vilniaus m. magistrato fondas), ap. 1, b. 592, l. 289 a.
³⁶ AVK, 20, 218, Nr. 167.
³⁷ AVK, 20, 404, Nr. 293.
³⁸ M. Lowmiańska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku, 27 ir kt.
³⁹ Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, rok 1907, 1, 270, Wilno (1908).
⁴⁰ J. Kłos, Wilno, Przewodnik krajoznawczy, 223, Wilno, 1937.

⁴¹ Vilniaus Kraštotyros muziejaus fondai.

⁴² CVIA, f. 458, ap. 1, b. 535, l. 47.

į Kačergos upelį, kuris tekėjo iš Vingrių šaltinių ir ties dabartiniu Gedimino aikštės bokštu įsiliejo į Vilnelės upę.

Taigi, Vilniaus gynybinius įtvirtinimus sudarė mūrinės gynybinės sienos (ilgis 2,4 km), gynybiniai bokštai, išilgai sienų ėjusios gamtinės kliūtys; iš šiaurės pusės miestą saugojo pilių sienos (maždaug pusės km ilgio) ir, tur būt, medinė rąstų tvora.

Miesto įtvirtinimų panaudojimas gynybai. XVI a., kai grėsė didžiausias totorių įsiveržimų pavojus, Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai, atrodo, buvo prižiūrimi gerai. Tačiau jau XVII a. pradžios dokumentai rodo, kad įtvirtinimai yra blogame stovyje. Antai, 1601 m. Vilniaus magistratas primena vyskupo jurisdikcijos žmonėms, kad jie miesto gynybinių kanalų neužpiltų pelenais ir šiukšlėmis⁴³. XVII a. pradžioje miesto įtvirtinimai, matyt, buvo labai suire, nes 1613 m. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės konstitucija paskiria Seimo vardu keletą komisarų patikrinti, kur Vilniaus miesto magistratas išleidžia gaunamas lėšas, kadangi jis jų nepanaudoja nei miesto sutvarkymui, nei tvirtinimui — dėl to gyventojai neturi karinės apsaugos⁴⁴. Lietuvos feodalams vykdant agresiją prieš Rusų valstybę, susirūpinta miesto įtvirtinimų atstatymu. 1620 m., grasinant didelėmis baudomis, miestiečiams buvo įsakyta remontuoti mūrus ir perkasus⁴⁵. Nuo 1633 m. didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza atleido Vilniaus miestiečius žydus, gyvenančius magistrato jurisdikcijoje, nuo visų mokesčių, palikęs mokesčius miesto gynybos reikalams, būtent — 300 auksinų taikos metu ir 500 auksinų karo metu⁴⁶. 1636 m. miestiečių žydų mokesčių suma buvo pakelta iki 600 auksinų per metus⁴⁷.

Prasidėjus Bogdano Chmelnickio vadovaujamam ukrainiečių išsivadavimo karui ir susyrvavus Lietuvos feodalų pozicijoms ukrainiečių bei baltarusių žemėse, buvo numatyta sustiprinti Vilniaus apsaugą. Tuo tikslu buvo sudarytas minėtasis Fridricho Getkanto Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų planas ir imtasi remontuoti esamus įtvirtinimus bei statyti naujus. Šie darbai, prasidėję 1648 m. vasarą, po keleto mėnesių dėl nežinomų priežasčių nutrūko ir buvo vėl atnaujinti tik 1654 m.

1655 m. Rusijos caro Aleksejaus Michailovičiaus vadovaujama kariuomenė priartėjo prie Vilniaus. Netoli miesto įvyko kautynės, tačiau miesto įtvirtinimai gynybai beveik nebuvo panaudoti. Caras, jo kariuomenei užėmus miestą, matyt, rado įtvirtinimus mažai tinkamus gynybai ir įsakė juos žymiai papildyti. Apie visą Aukštutinės ir Žemutinės pilių teritoriją buvo padarytos laikinos medinės užtvoros ir supilti žemės pylimai, be to, buvo numatyta vėliau statyti dvi lygiagretes medines sienas ir jų tarpą pripildyti žemių. Sienose turėjo būti įrengti pravažiavimo vartai ir bokštai. Apie visą miestą, atrodo, taip pat buvo pastatyta antroji įtvirtinimų eilė — stačių rąstų tvora⁴⁸. 1660 m. jau pusė tokių numatytų įtvirtinimų prie pilių pagal Tomo Beli projektą buvo baigta statyti, o miesto gynybinėse sienose pramuštos skylės bei tarpai buvo užlopyti ir pastatyti bokštai šaudyti išilgai sienų iš sparno⁴⁹. Iš kunigaikščio Myšeckio, kuriam buvo pavesta vadovauti Vilniaus įgulai, 1660 m. gegužės 9 d. rašto carui matyti, kad miesto įtvirtinimų statyba vyksta blogai, senosios medinės užtvoros supuvo, o naujo-

⁴³ M. Lowmiańska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku, 32.

⁴⁴ Wolumina legum, 3, 98, Petersburg, 1859.

⁴⁵ J. I. Kraszewski, Wilno od początków jego do roku 1750, 3, 330, Wilno, 1841.

⁴⁶ P. Dubiński, Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych, 198.

⁴⁷ M. Lowmiańska, Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku, 22.

⁴⁸ Акты Московского государства, 3, № 41, СПб, 1901.

⁴⁹ Ten pat, Nr. 36.

sioms statyti iškirsta 30 tūkstančių kelmų miško, bet trūksta žmonių šiai medžiagai atplukdyti ir nėra jėgų įtvirtinimams mieste statyti⁵⁰.

1660 m. gegužės mėn. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kariuomenė pradėjo kautynes dėl Vilniaus. Miestas buvo paimtas. 1660 m. birželio 2 d. magistrato atstovai apžiūrėjo beveik visas sienas, būtent nuo Vilniaus iki Spaso vartų, ir surašė, kiek išgriauta rąstų tvoros⁵¹. Matyt, buvo išmušti ir kai kurie vartai, nes 1662—1663 m. remontuojami Aušros, Rudninkų ir Vilniaus vartai. Trakų vartai 1663 m. buvo padaryti visai nauji. Jiems buvo sunaudota 15 rąstų, 24 lentos ir daug didelių vinių⁵². Rudninkų vartų visas bokštas buvo tiek apgriautas, kad jį, norint išsaugoti nuo visiško sugriuvimo, teko ramstyti rąstais⁵³. Kautynių metu nukentėjo ir kai kurių vartų bokštų čerpiniai stogai. 1663 m. Aušros, 1667 m. Vilniaus vartų bokštų stogai buvo visiškai perdengti lentelėmis⁵⁴.

Šie Vilniaus miesto 1660 ir vėlesnių metų išlaidų knygų duomenys rodo, kad 1660 m. kautynių metu Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kariuomenė puolė Vilniaus, Rudninkų ir Aušros gynybinius vartų bokštus ir pralaužė tas sienos vietas, kurios buvo užlopytos rąstais. Gynybinės sienos rytinė dalis, atrodo, nebuvo apgriauta, nes per tą pusę veržtis į miestą smarkiai kliudė, kaip minėta, ne tik gynybiniai įtvirtinimai, bet ir gamtinės kliūtys.

XVII a. pabaigoje, kai Lietuvos feodalai buvo įsivėlę į karus, Vilniaus magistratas rūpinosi išsaugoti miesto įtvirtinimus, kad jie tiktų gynybai.

J. Kraševskis savo Vilniaus istorijoje pateikia gana smulkių žinių apie gynybinių įtvirtinimų statybos išlaidas. Antai, 1664 m. rąstų tvoros ir apkasai miestui kainavo 7000 auksinų. 1665 m. prie gynybinių sienų buvo pastatyti mediniai bokštai («sentinelle, strażnice»), matyt, sparninei ugniai išilgai sienų vesti. Nuo Rudninkų vartų iki pat pilies, J. Kraševskio tvirtinimu, 80 žmonių devynias savaites kasė griovius. Bet iš tikrųjų, tur būt, buvo valomas ir gilinamas senasis kanalas. Be to, už Subačiaus vartų esąs kalnas (tas, po kuriuo buvo arsenalas) ištisą vasarą, inžinieriams vadovaujant, buvo stiprinamas pylimais (šančiais) iš medžio, žemės ir velėnų⁵⁵.

Tie vartai, kurie neturėjo stiprių gynybinių bokštų, buvo uždaryti. Antai, 1672 m. buvo rąstais užtvėrti ir žemėmis užpilti Totorių vartai, o 1677 m. ir Marijos Magdalenos vartai⁵⁶. 1675 m. buvo remontuojama gynybinė siena tarp Trakų ir Vilniaus vartų (sunaudota 19 000 plytų). plytomis ir akmenimis užmūrytos skylės kitose sienos vietose ir atstatomi apgriuvę Rudninkų vartai⁵⁷.

XVIII a. pradžioje vykstant karams su Švedija, Vilniaus gynybiniai įtvirtinimai dar nebuvo nustoję savo karinės reikšmės. Antai, 1702 m. Švedijos kariuomenė, užėmusi Vilnių, išstatė savo sargybas vartų bokštuose. 1702 m. balandžio mėn. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kariuomenės dalinys pro Aušros vartus įsiveržė į miestą, o paskui sėkmingai atsitraukė⁵⁸. Lietuvos kariuomenės veržimasis į miestą pro vartus, o ne per kurią kitą vietą, rodo, kad gynybiniai įtvirtinimai buvo geri ir kitose vietose sunkiai įveikiami.

Po karų su Švedija duomenų apie didesnius gynybinių įtvirtinimų remontus nėra rasta. 1723 m. miesto sąskaitų knygose yra įrašytos išlaidos

⁵⁰ Акты Московского государства, 3, № 55.

⁵¹ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 17, l. 18—19.

⁵² Ten pat, b. 18, l. 23; b. 19, l. 52, 53.

⁵³ Ten pat, b. 23, l. 48.

⁵⁴ Ten pat, b. 19, l. 42, 48; b. 23, l. 46.

⁵⁵ J. I. Kraszewski, Wilno od początków jego do roku 1750, 3, 330.

⁵⁶ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 28, l. 50, 56; b. 32, l. 55.

⁵⁷ CVIA, f. 458, b. 30, l. 57, 59, 60, 62.

⁵⁸ J. I. Kraszewski, Wilno od początków jego do roku 1750, 4, 380—381, Wilno, 1842.

tik Vilniaus vartų bokšto remontui, būtent — jo stogui ir perdengimams atstatyti⁵⁹. Matyt, 1715 m. didelio gaisro metu Vilniuje šis vartų bokštas buvo sudegęs ir stogas bei skliautai įgriuvę. Vartai buvo užversti griuvėsiais, nes bokštą remontuojant net dvidešimt penki darbininkai vežė iš šio bokšto «žemę», o aštuoni darbininkai rinko akmenis ir dešimt darbininkų vežė smėlį pakelti grindiniui prie įvažiavimo į miestą⁶⁰. Nepaisant šių remontų, 1778 m. Pinsko rotmistras J. Žukovskis, kaip matyti iš pastarojo ginčo su magistratu 1802 m., vėl remontavo Vilniaus vartų bokštą. J. Žukovskis vartų bokšto remontui sunaudavo 6000 plytų, 5000 čerpių, gegnių ir kitos statybinės medžiagos. Tačiau jam rūpėjo ne tiek sustiprinti šį bokštą gynybiniu atžvilgiu, kiek įrengti jo antrame aukšte koplyčią⁶¹.

Apskritai, Vilniaus gynybiniai įtvirtinimai po karų su Švedija buvo prižiūrimi blogai. Antai, kai 1748 m. didelis gaisras mieste smarkiai sužalojo rytinius gynybinius įtvirtinimus, magistratas nesirūpino juos atstatyti. Vilniaus miestiečiai 1776 m. rugpiūčio 23 d. rašė skundą didžiajam kunigaikščiui, kad Vilniaus magistratas ne tik neremontuoja šių įtvirtinimų, bet už pietus, vaises ir pan. «senus gynybinius mūrus, juosiančius miestą, leido naikinti ir griauti vienuolynams ir savo giminaičiams, kad pastarieji galėtų savo namus statyti ir remontuoti». Kai neprižiūrimi triaukščiai Spaso vartai taip pat apgriuvo, tai ir jų visos plytos buvo padovanotos kunigui Modzelevskiui. Šis dalį plytų sunaudavo savo namo statybai, o likusioje vartų bokšto dalyje įrengė krautuvę, iškirtęs sienoje langus. Be to, kenkdamas gynybos reikalams, magistratas leido prie miesto sienų statyti keliaaukščius namus⁶².

Miesto gynybiniais įtvirtinimais buvo rimtai susirūpinta tik 1794 m. sukilimo metu. Sukilėlių Vilniaus magistrato 1794 m. gegužės 31 d. posėdžio protokole rašoma, kad miesto gynybines sienas remontuoja amatininkai, bet jiems apmokėti stinga pinigų ir todėl cechai ir pirkliai dalį savo turimų lėšų turi atiduoti magistrato kasai⁶³. Iš vėlesnių protokolų matyti, kad miesto gynybinių įtvirtinimų statyba ir remontas vyko iki rugpiūčio mėn. Buvo ne tik taisomos sienos, gynybiniai bokštai, statomos rąstų tvoros, bet rytiniame ir pietiniame miesto pakraštyje kasami apkasai ir pilami pylimai. Šie darbai vyko kasdien, net ir sekmadieniais, juose dalyvavo po 500 ir daugiau žmonių. Miestą ginti buvo pašaukti visi tinkami miestiečiai, jie buvo paskirstyti šimtinėmis bei dešimtinėmis ir, būgnui paskelbus aliarmą, turėjo ginkluoti stoti į nurodytą vietą miesto vartų ir sienų saugoti bei ginti⁶⁴.

1794 m. rugpiūčio 19 d. caro kariuomenė priartėjo prie miesto ir, įsiveržusi į jį per Užupį bei Ašmenos plentą, išmušė sukilėlių kariuomenę iš apkasų prie Aušros vartų ir ėmė pulti Aušros, Rudninkų bei Trakų vartus. Rugpiūčio 20 d. caro kariuomenės kolona prasiveržė pro Aušros vartus į miestą, bet čia buvo smarkiai sumušta ir turėjo skubiai trauktis atgal. Caro kariuomenė įsitvirtino Nemėžiaus apylinkėse⁶⁵. Miestui toliau nuolat grėsė didelis pavojus. Rytiniams ir pietrytiniams gynybiniais įtvirtinimams sustiprinti buvo skiriamas pagrindinis dėmesys. Miesto sienoje nuo Aušros iki Subačiaus vartų buvo įsakyta iškalti angas šaudyti iš karabinų, o palei sieną pristatyti palapinių patiemų gynėjams⁶⁶.

⁵⁹ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 78, l. 12—13.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 544, l. 37.

⁶² AVK, 7, 542.

⁶³ MABR, BF — 133, l. 4.

⁶⁴ MABR, BF — 107, l. 3—5, 7, 18, 21, 43, 46—49, 59—61.

⁶⁵ H. Mościcki, *General Jasiński i powstanie Kościuszkowskie*, 259—265, Warszawa, 1917.

⁶⁶ MABR, BF — 107, l. 53.

Rugsėjo 11 d. caro kariuomenė pradėjo antrą kartą pulti Vilnių ir po dviejų dienų kautynių jį paėmė.

Kautynių metu ypač nukentėjo miesto Trakų priemiestis ir Užupis. Matyt, tuomet sudegė ar artilerija sugriovė Vilniaus vartų bokštą, sužalojo Trakų ir blogai iki tol prižiūrėtą Spaso vartų bokštą ir suardė sieną tarp Trakų ir Vilniaus vartų, nes vos tik caro kariuomenei užėmus miestą, nuo rugsėjo 22 d., buvo skubiai imtasi šiuos gynybinius įtvirtinimus atstatyti. Sienų ir vartų bokštų remonto darbai truko iki spalio 14 d. Vilniaus vartų atstatymo ir Trakų vartų bei sienos tarp jų remonto darbuose kasdien dalyvavo po 60 ir daugiau mūrinių ir jų padėjėjų. Plytomis, kalkėmis ir rąstams vežioti buvo sunaudota 3433 arklio dienos. Į atstatomą Vilniaus vartų bokštą ir remontuojamą gretimą gynybinę sieną bei Trakų vartų bokštą buvo sumūryta 141 000 plytų ir daug akmenų. Spaso vartų bokšto atstatymo darbus dirbo apie 50 darbininkų, jie sumūrijė 61 200 plytų, 107 vežimus akmenų ir daug dežių kalkių⁶⁷.

Vilniaus vartų bokštas 1794 m. rugsėjo—spalio mėn. buvo gerokai perstatytas arba, tiksliau pasakius, didelė bokšto dalis naujai išmūryta, dėl to jis taip skirtingai pavaizduotas beveik vienašalių dailininkų — Pr. Smuglevičiaus (4 pav.)⁶⁸ ir J. Peškos (3 pav.)⁶⁹ — piešiniuose. J. Peškos piešinys tušu vaizduoja Vilniaus vartus su gotiškos architektūros žymėmis, t. y. iki 1794 m., o Pr. Smuglevičiaus — jau 1794 m. perstatytuosius vartus.

Caro valdžia, nuslopiniusi sukilimą, nuo 1795 m. jokių didesnių gynybinių įtvirtinimų atstatymo, perstatymo, naujai kariavimo taktikai pritaikymo darbų nebevykdė. Vilniaus miesto įtvirtinimai, nuo XVI a. iki pat 1794 m. turėję gynybinės reikšmės, vėliau, tobulėjant karinei technikai, nebegalėjo apsaugoti miesto ir miestiečių. Svarbiausi įtvirtinimai miestui ginti imta statyti iš žemės ir rąstų miesto bei užmiesčio kalvose.

Vilniaus gynybinių įtvirtinimų architektūra XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje. Apie Vilniaus gynybinių įtvirtinimų architektūrą XVI—XVII a. yra labai maža duomenų. Kiek daugiau ir pilnesnių duomenų pateikia XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios šaltiniai. Tai visų pirma Vilniaus magistrato dokumentai, iš jų pažymėtinas Pr. Krupavičiaus 1802 m. sudarytas miesto visuomeninių pastatų inventorių, magistrato susirašinėjimas su kitomis įstaigomis ir miesto pajamų—išlaidų knygos. To meto Vilniaus gynybinių įtvirtinimų architektūrą perteikia Pr. Smuglevičiaus akvarelės, vaizduojančios Subačiaus, Aušros, Rudninkų ir Vilniaus vartų bokštus, taip pat gynybinę sieną su Apvaliuoju bokštu ir sieną tarp Aušros bei Subačiaus vartų. Įdomus yra vienas J. Peškos piešinys, vaizduojantis Vilniaus vartus, iki juos perstatant XVIII a. pabaigoje (3 pav.). Šioje ikonografinėje medžiagoje galima pastebėti ir ankstesnės įtvirtinimų architektūros pėdsakų, nors tiek vartų bokštai, tiek gynybinės sienos ne kartą buvo remontuojamos ir perstatinėjamos.

Minėtieji šaltiniai, drauge paėmus, duoda žinių apie visus gynybinius bokštus ir apie pačias sienas bei perkusus. Tik Marijos Magdalenos vartai visai neminimi nei Pr. Krupavičiaus inventoriuje, nei miesto pajamų—išlaidų knygoje, kuriose turėjo būti įrašytos išlaidos jiems remontuoti arba nugriauti. Kad šie vartai XIX a. pradžioje dar buvo, rodo tik vienas 1808 m. Vilniaus planas.

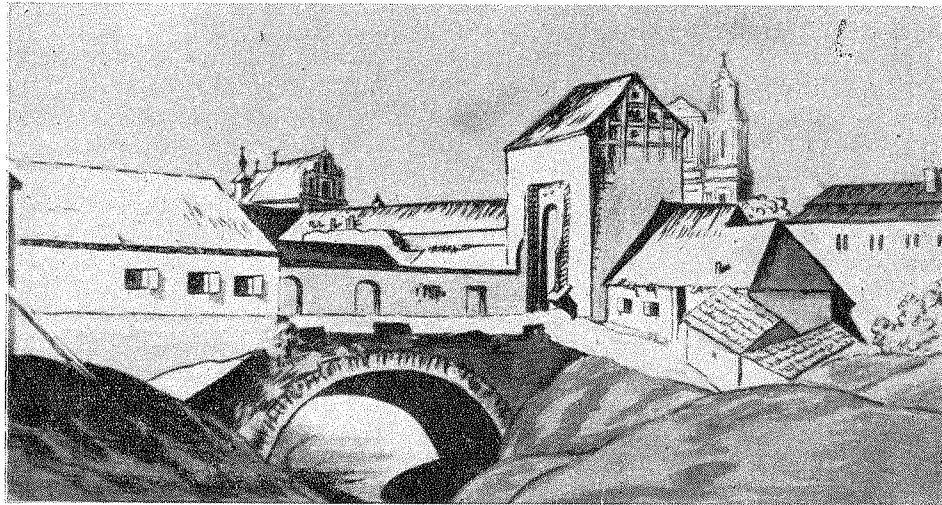
Totorių vartų bokštas XIX a. pradžioje, kaip matyti iš Pr. Krupavičiaus inventoriaus ir Vilniaus miesto ekonomo 1802 m. raporto magistratui, sudarė buv. Ignoto vienuolyno, tuomet jau kareivinių, dalį. Šis vartų bokštas

⁶⁷ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 358, l. 1—55.

⁶⁸ Wilno z przed stu lat w akwrelach Franciszka Smuglewicza, Wilno, 1912.

⁶⁹ Kurjer Wileński, 232 (1934).

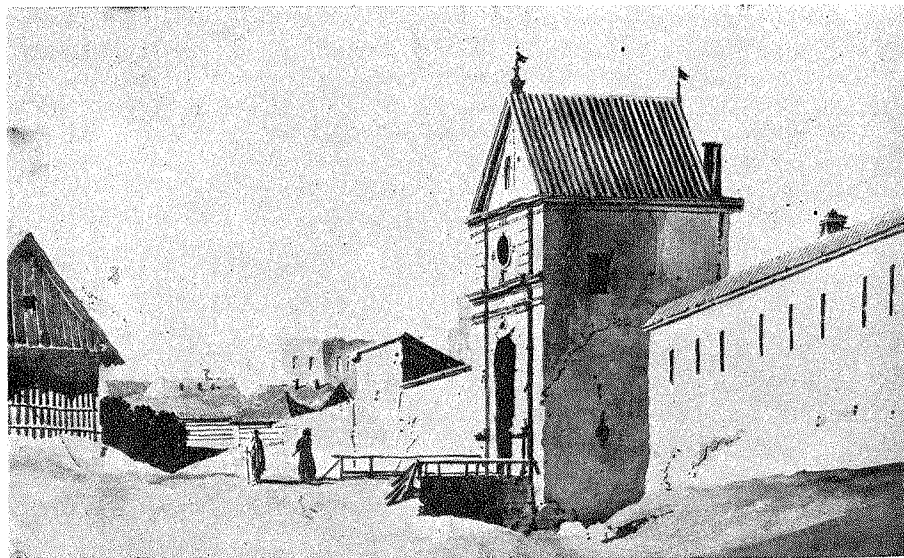
buvo mūrinis, trijų aukštų, čerpių stogu; bokšto ilgis dvidešimt žingsnių, plotis dešimt žingsnių. Prie vartų bokšto betarpiškai ir neatskiriama buvo primūryti buv. vienuolyno pastatai. Pats vartų bokštas, kaip ir buv. vienuolynas, XVIII a. paskutiniaisiais metais buvo paverstas kareivinėmis, jame gyveno 86 kareiviai⁷⁰.



3 pav. Vilniaus vartų bokštas

Dail. J. Peškos paveikslas

Vilniaus (Vilijos) vartų bokštas, dengtas čerpėmis, savo dydžiu buvo visai panašus į Aušros vartų bokštą; jis buvo dvylikos žingsnių ilgio ir aštuonių žingsnių pločio. Prie abiejų vartų bokšto pusių šliejosi mūro sienos.



4 pav. Vilniaus vartų bokštas

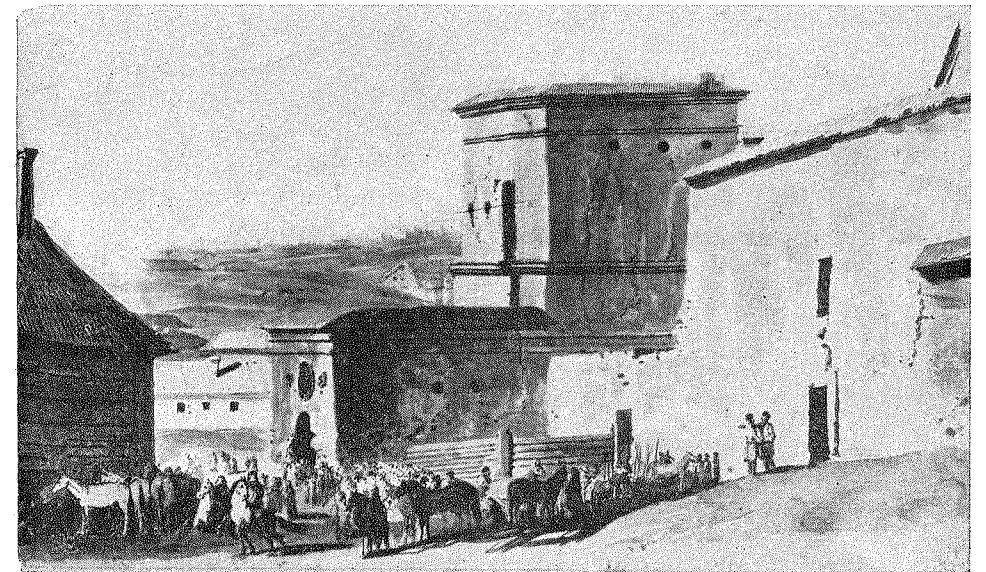
Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

⁷⁰ CVIA, f. 458, ap. I, b. 592, l. 87, 289; Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza, 18; L. Żytkowicz, Zburzenie murów obronnych Wilna, 24.

Pravažiavimo skliautai buvo mūriniai, o žemė grįsta akmenimis. Pr. Smuglevičiaus akvarelėje vaizduojamas 1794 m. atstatytas bokštas (4 pav.)⁷¹ yra kiek išsikišęs iš sienų į lauko pusę, su keletu angų šaudyti išilgai sienų ir iš fronto. 1802 m. vartų bokštas jau buvo apleistas, medinių vartų ir jokių laiptų į antrą aukštą nebebuvo, langai — užmūryti⁷². Langus ir šaudymo angas, matyt, užmūrijo mūrininkai, 1799 m. birželio—liepos mėn. čia dirbė kažkokius «remonto» darbus⁷³.

Apie Trakų vartų bokštą ikonografinės medžiagos nerasta, bet yra labai geras ir smulkus jo aprašymas Pr. Krupavičiaus inventoriuje. Jame sakoma: «Mūrytas, stogas čerpėmis dengtas, ilgio turi dvylika žingsnių, o pločio aštuonis žingsnius. Bokšte vartų nėra, pravažiavimo skliautai mūriniai, po jais — akmenų grindinys. Einant iš miesto, bet neišėjus iš po bokšto, dešinėje pusėje yra įėjimas į bokštą pro iškaltą skylę, užlipti aukštyn eina ankšti laipteliai. Užlipus tais laipteliais į bokštą, fasade į miesto pusę yra du užmūryti langai; be to, dar yra kvadratinių langų, du — didesni, o trečias — mažesnis, be stiklų, taip pat du apvalūs, be stiklų. Lubų nėra, tik paklotos šešios sijos, baldų nėra. Virš sijų į miesto pusę yra trys apvalūs neįstiklinti langeliai ir į priemiesčio pusę taip pat trys. Iš miesto pusės prie mūro yra du tapyti paveikslai, vienas didesnis, o antras mažesnis, iš priemiesčio pusės taip pat yra du paveikslai, vienas didesnis, o antras mažesnis. Virš stogo — maža skardinė vėliavėlė»⁷⁴. Šiame aprašyme visi minimi paveikslai ar bent jų dalis, be abejo, buvo religinio turinio.

Rudninkų vartų bokšto vaizdas išliko tik Pr. Smuglevičiaus akvarelėje (5 pav.). Vartų bokštas smarkiai išsikiša į lauko pusę. Dalis bokšto yra vieno aukšto, o antra — dviejų aukštų. Stogas matyti ne visas, bet tik dengiantis mūro sienas, kita stogo dalis, tur būt, paslėpta už atiko. Ne visai



5 pav. Rudninkų vartų bokštas

Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

⁷¹ Šios ir kitų Pr. Smuglevičiaus akvarelių fotokopijų negatyvai yra Vilniaus Valsybiniame dailės muziejuje.

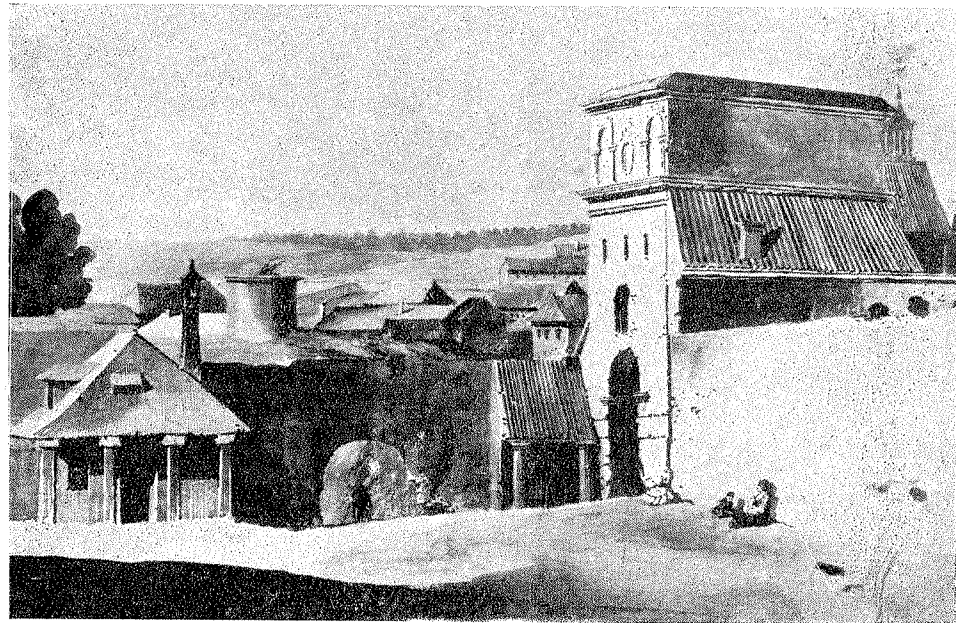
⁷² CVIA, f. 458, ap. I, b. 592, l. 288.

⁷³ Ten pat, b. 486, l. 37 ir kt.

⁷⁴ CVIA, f. 458, ap. I, b. 592, l. 286.

aišku, kodėl šių vartų bokštas yra skirtingo aukščio. Galimas dalykas, kad nugriuvusi vartų bokšto dalis XVIII a., kaip mini istoriniai šaltiniai, nebuvo atstatyta dviejų aukštų, o tik vieno; gal būt, pastarasis priestatas atsirado kaip «barbakanas», skirtas padidinti pagrindinio vartų bokšto gynybinei galiai. Vartų bokštas turi vieną eilę šaudymo angų, kurių dauguma skirta šaudyti išilgai sienų.

Aušros vartai nuo XVIII a. pabaigos—XIX a. pradžios iki šiol mažai tepasikeitė (6 pav.). Ir tuomet, kaip ir dabar, juos sudarė dvi dalys — gynybinis bokštas ir koplyčia. Koplyčia tuomet priklausė vienuoliams karmeli-



6 pav. Aušros vartų bokštas

Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

tams, o bokštas — miestui. 1802 m. bokštas buvo tokio pat dydžio kaip Vilniaus bei Trakų vartų bokštai, dviejų aukštų, stogas dengtas čerpėmis, paslėptas už atiko. Fasade ir šoninėse sienose buvo apvalios šaudymo angos. Bokšte būta dviejų vartų — vieno pakeičiamų ir vieno paprastai uždaramų. Pastarieji vartai 1802 m. tebebuvo. Juos Pr. Krupavičius aprašo taip: «Bokšte į miesto pusę vartai dvigubi, apkalti lentomis, kiekviena jų pusė sustiprinta dešimčia geležinių juostų, abi jų pusės prikaltos didžgalvėmis viniųmis. . . Į mūrą įkaltos dvi didelės geležinės kilpos užkišti kartimi. Bokšto viršuje yra sandėlis, atiduotas kunigams karmelitams». Iš priemiesčio pusės ant bokšto mūro buvo «kai kurių šventųjų tapyti portretai»⁷⁵.

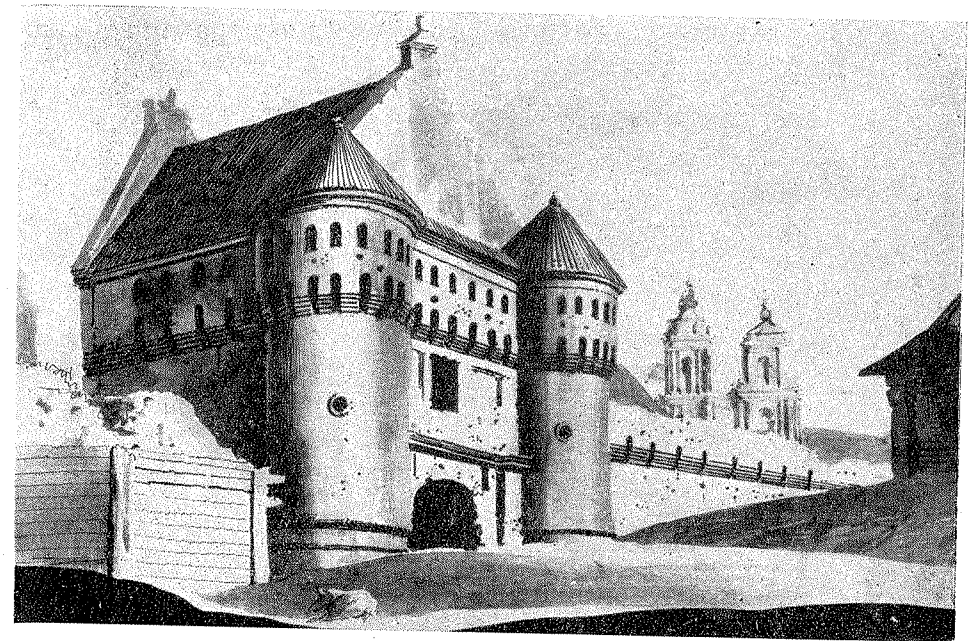
Aušros vartų bokštas buvo gotiško stiliaus, tai matyti iš plytų formos, jų dėjimo būdo pirmajame ir antrajame aukštuose. Tai patvirtina ir 1932 m. remonto metu atidengtos gotiškai suskliaustos nišos⁷⁶. Renesansinis atikas atsirado, šį vartų bokštą perstatant XVI a. pabaigoje.

Į siaurės rytus nuo Aušros vartų buvo didingas Subačiaus vartų bokštas. Kaip matyti iš Pr. Smuglevičiaus akvarelės (7 pav.), jis buvo keturkampis pagrinde; jo kampai iš priemiesčio pusės buvo sustiprinti cilindri-

⁷⁵ CVIA, f. 458, ap. I, b. 592, l. 286.

⁷⁶ S. Lorentz, Mury obronne Wilna. — Kurjer Wileński, 232 (1934).

niais bokštais, užsibaigiančiais kūginiu stogu. Visas vartų bokštas buvo trijų aukštų su keliomis eilėmis šaudymo angų. Savo gynybine paskirtimi jis skiriasi nuo kitų bokštų. Jame greta angų šaudyti išilgai mūro sienų ir į fronto pusę yra šaudymo angos, nukreiptos išilgai sienų žemyn (vadamosios machikulos). Šios angos buvo padarytos tarp «dantų» viršutinėje



7 pav. Subačiaus vartų bokštas

Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

atsikišusio į lauko pusę mūro dalyje. Tokios šaudymo angos labai būdingos tvirtovėms, pritaikytoms senajai viduramžių kariavimo technikai ir taktikai, tiems laikams, kada dar nebuvo arba mažai tebuvo vartojamos patrankos tvirtovėms griauti. Kaip yra žinoma, XVI a. pradžioje totoriai gynybinius įtvirtinimus dar šturmuodavo senuoju būdu, t. y. nevartojo didelių patrankų sienoms griauti, o per sienas verždavosi kopėčiomis. Kariauti prieš tokį priešą, taip pat ir prieš priešą, naudojantį naujausius ginklus, kaip tik ir buvo pritaikytas Subačiaus vartų bokštas. Machikulų XVIII a. pabaigoje būta ir sienoje tarp Subačiaus vartų ir gretimo Bokšto bei tarp Subačiaus ir Aušros vartų (8 pav.), t. y. ten, kur ši siena buvo mažiausiai remontuota ir perstatinėta nuo XVI a.

Subačiaus vartų bokštas buvo skirtas ne tik gynybai, jame buvo ir apšildomų patalpų, tinkamų gyventi. Yra žinoma, kad 1669 m. jame jau gyveno etatinis Vilniaus miesto budelis⁷⁷. XVIII a. pabaigoje čia buvo įrengtas dar ir miesto kalėjimas⁷⁸.

XVIII a. pabaigoje prie Vilnelės tebebuvo abeji Bernardinų ir Spaso vartų bokštai arba, kaip tuomet dažnai buvo sakoma, Užupio vartai.

Spaso vartų bokštas po didelių perstatymų XVIII a. pabaigoje buvo «mūrinis, čerpėmis dengtas, mūro storis penki žingsniai, o bokšto plotis šeši, pravažiavimo skliautai mūriniai. . .»⁷⁹. Kelių aukštų buvo vartų bokš-

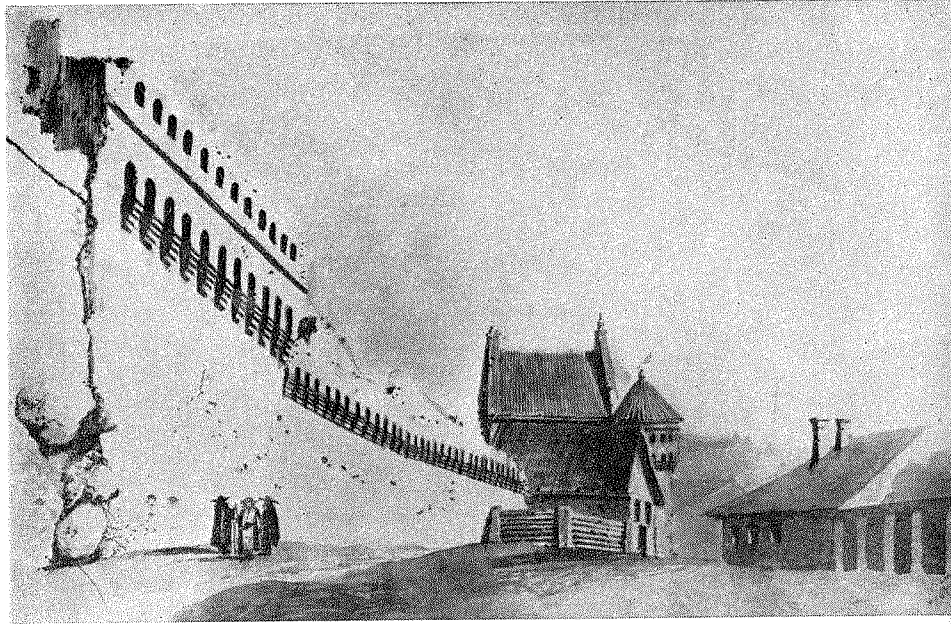
⁷⁷ CVIA, f. 458, ap. I, b. 26, l. 57.

⁷⁸ Ten pat, b. 458, l. 114, 118; b. 486, l. 17.

⁷⁹ CVIA, b. 592, l. 291.

tas, kaip išdėstytos šaudymo angos ir pan., iš surastų dokumentų visai nematyti. Galimas dalykas, kad iki 1776 m. smarkaus sužalojimo jis buvo ne tik triaukštis, kaip ir Subačiaus vartų bokštas, bet ir pastatytas pagal vieną ir tą patį planą. XVIII a. pabaigoje Spaso vartų bokštas, tur būt, buvo žymiai sumažintas, nes iš jo plytų kunigas Modzelevskis buvo pasistatęs visą namą.

Bernardinų vartų bokštas Pr. Krupavičiaus inventoriuje aprašomas taip: «Mūrinis, bokšto viršuje koridoriukas panelėms bernardinėms praeiti; šis



8 pav. Gynybinė siena tarp Subačiaus ir Aušros vartų

Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

bokštas dengtas čerpėmis, mūro storis du žingsniai, o bokšto plotis penki žingsniai, pravažiavimo skliautai mūriniai, žemė grįsta»⁸⁰. Iš šio aprašymo, taip pat ir iš 1808 m. Vilniaus plano galima spręsti, kad Bernardinų vartai gynybinio bokšto, pilna to žodžio prasme, neturėjo. Vartų bokštelis viduje, atrodo, neturėjo jokių patalpų gynėjams, sienos buvo viengubos, gal būt, net be šaudymo angų. Bernardinų vartus ir visą miesto pakraštį tarp šių vartų ir pilių sienų saugojo Bernardinų bažnyčia. Bažnyčia buvo pritaikyta gynybai, jos sienos buvo storos, sienose buvo šaudymo angos ir lizdai patrankoms sustatyti. Dalis šių angų, būtent šiaurinėje bažnyčios sienoje, gerai išliko iki šių dienų.

Greta vartų bokštų XVIII a. pabaigoje buvo išlikę ir visi trys kiti sienų bokštai, būtent: Bokštas, Apvalusis ir Spaso bokštas.

Apvaliojo bokšto vaizdas yra išlikęs tik Pr. Smuglevičiaus akvarelėje (9 pav.). Tuomet jis jau buvo suskilęs. Gynybai, matyt, ir anksčiau mažai tetiko, nes beveik nėra šaudymo angų, jis daugiau buvo skirtas sienoms sutvirtinti, kad jos neišgriūtų šiame posūkyje.

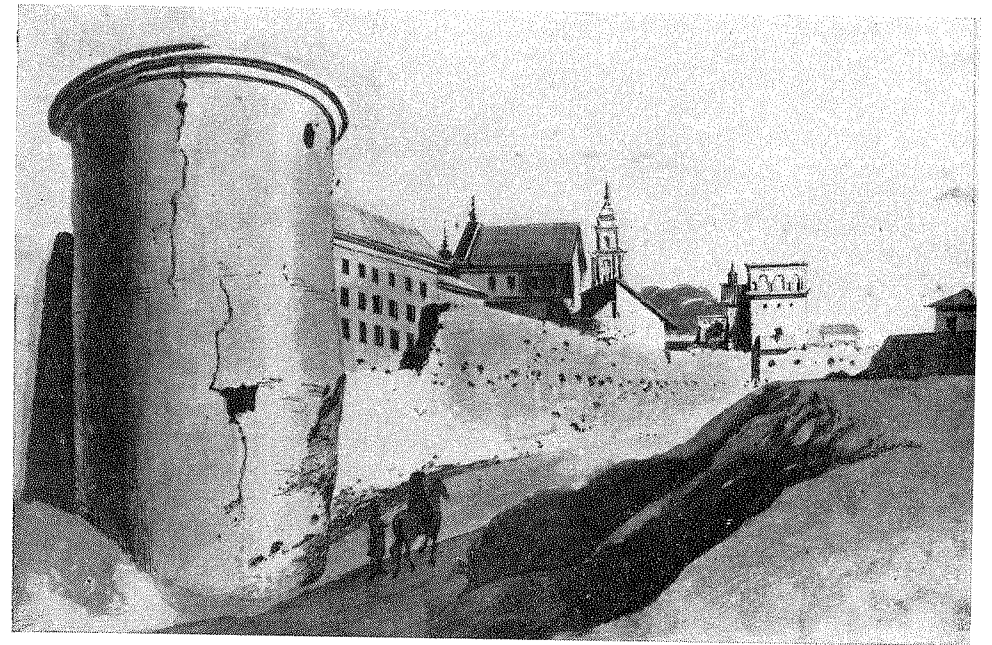
Į šiaurę nuo Subačiaus vartų esantis Bokštas jau XVIII a. apgriu-

⁸⁰ CVIA, f. 458, b. 592, l. 291.

vęs, jo rūšiai buvo užversti šiukšlėmis. 1797 m. šie griuvėsiai ir prie jų buvęs žemės sklypas buvo išnuomotas už 100 auksinų per metus⁸¹.

Kaip atrodė Spaso bokštas, nėra žinoma, bet, matyt, kad buvo didelis, nes XIX a. pradžioje jį griauinant gauta daug plytų ir akmenų.

XVIII a. pabaigoje miesto gynybinės sienos buvo išlikusios ne ištaisai, bet su daugybe išgriautų ir gyvenamaisiais namais užstatytų bei rąstų tvoromis užtvirtų tarpų. Antai, rąstų tvoros buvo į šiaurę nuo Subačiaus var-



9 pav. Apvalusis bokštas

Dail. Pr. Smuglevičiaus paveikslas

tų, greta špitolės daržo, keturiasdešimties žingsnių tarpe į šiaurę nuo Trakų vartų ir kitur⁸². Prie Totorių, Bernardinų vartų bokštų iš abiejų pusių buvo primūryti gyvenamieji namai. Daugelyje vietų, kaip matyti iš Pr. Smuglevičiaus akvarelių, siena buvo išgriauta ir tarpai visai atviri — nei užmūryti, nei užtvirti.

Išlikusios gynybinės sienos buvo mūrytos «nuo pamatų beveik iki pusės savo aukščio iš akmenų»⁸³. Virš akmenų sienosėjo plytų siena. Sienos aukštis buvo maždaug 4—5 kartus didesnis už žmogaus ūgį (plg. 5 ir 9 pav.), o jos storis apie du žingsnius (žr. Bernardinų vartų bokšto aprašymą). Sienų matmenys ir statybinė medžiaga, be abejo, buvo tokia pat kaip XVI a. Šiek tiek pasikeitė tik šaudymo angų išdėstymas. Išskyrus greta Subačiaus vartų buvusią sieną, niekur kitose sienos vietose nematyti machikulų. Daugiausia buvo tik paprastos šaudymo angos. Sios angos buvo iškaltos gana aukštai nuo sienų pamatų, todėl iš miesto pusės turėjo būti įrengtos galerijos; gynėjai į jas užlipti galėjo, tur būt, per vartų ir kitus bokštus.

Iš šių svarbiausių Vilniaus miesto įtvirtinimų aprašymų matyti, kad didžiausios gynybinės reikšmės turėjo Vilniaus, Trakų, Rudnikų, Aušros,

⁸¹ CVIA, b. 458, l. 1, 75; b. 552, l. 11.

⁸² Ten pat, b. 551, l. 38.

⁸³ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 592, l. 286, 291.

Subačiaus ir Spaso vartų bokštai. Šie bokštai ne tik saugojo pačius vartus, bet ir buvo skirti ginti sienoms, būtent, išilgai jų vesti veiksmingai sparninei ugniai. Naujai kariavimo taktikai buvo pritaikytos ir gynybinės sienos bei kiti sienų bokštai.

Iš kai kurių vartų bokštų išplanavimo bei prisitaikymo vienai ar kitai kariavimo taktikai galima spręsti ir apie jų amžių. Geriausiai išlikę, mažiausiai remontuoti buvo Subačiaus vartai, statyti XVI a. pradžioje. Kad Vilniaus, Trakų ir Aušros vartai buvo pastatyti maždaug vienu laiku, tarp 1503 ir 1522 m., rodo ne tik rašytiniai istoriniai šaltiniai (jie gana nepilni), bet ir šių vartų bokštų vienodas dydis. Matyt, jie buvo pastatyti pagal vieną standartinį planą. XVIII a. pabaigoje šių vartų bokštai jau gerokai skyrėsi vienas nuo kito. Skirtumai atsirado dėl to, kad įvairiais laikais jie buvo ne kartą perstatinėjami ir remontuojami. Aušros vartai geriausiai iš minėtųjų trejų vartų išlaikė pirmąsias išvaizdos žymes, nes jie buvo šiek tiek perstatyti tik vieną kartą.

Gynybinių įtvirtinimų nugriovimas. XVIII a. pabaigoje Vilniaus, Trakų, Rudninkų ir Subačiaus vartų bokštai buvo dar gerai išsilaikę, tik, žinoma, ištobulėjus karinei technikai, jie gynybai beveik netiko; juose magistrato nurodymu buvo įrengti gyvenamieji būstai miesto sargyboms, budeliui («meistrui») ir pan. Matyti, šių bokštų patalpos buvo apšildomos, nes 1798 m. magistrato pajamų-išlaidų knygoje yra pažymėta, kiek sumokėta kaminkrėčiams, išvaliusiems šių bokštų dūmtraukius⁸⁴.

XVIII a. paskutiniais metais Vilniaus miesto apsaugos sistema buvo visiškai pertvarkyta, sargybos iš miesto vartų buvo iškeltos prie svarbiausių kelių, į išaugusio miesto pakraščius. Visa karinė miesto apsauga buvo pavesta reguliariai kariuomenei.

1799 m. rugpiūčio 21 d. tuometinis Lietuvos civilinis gubernatorius J. Fryzelis, kilęs iš Estijos vokiečių dvarininkų, reakcingo imperatoriaus Pavlo I šalininkas, nevertindamas gynybinių sienų ir bokštų, kaip svarbių istorinių ir architektūrinių paminklų, reikšmės, kreipėsi į generalgubernatorių Borisą O'Brieną de Lascy raštu, kuriame sakoma: «Kaip gaidina Vilniaus miesto vaizdą miestą juosiantieji mūrai, jūsų aukštoji kilnybe, pats teiktės būti liudininku; dar daugiau — dėl šių nenaudojamų mūrų ir oras mieste yra per daug tvankus ir nešvarus. Todėl miestui būtų naudingiau šiuos mūrus nugriauti ir išvalyti jų užimamą miestą, bet, nedrįsdamas pats šito imtis be jūsų aukštosios kilnybės leidimo, apie tai nuolankiausiai pranešu...»⁸⁵. Generalgubernatorius, savo ruožtu, šį pasiūlymą pateikė pačiam carui Pavlui I ir 1799 m. rugsėjo 10 d. gavo pastarojo įsakymą griauti Vilniaus miesto gynybinius įtvirtinimus⁸⁶.

Vilniaus magistratas, pats rūpindamasis senųjų įtvirtinimų nugriovimu, kreipėsi į gubernatorių Fryzelį, tik prašydamas tų įtvirtinimų medžiagą leisti sunaudoti įvairiems miesto reikalams, jų tarpe dviem mūriniams tiltams per Vilnelę atstatyti, grįsti gatvėms ir pan. J. Fryzelis magistrato prašymą patenkino ir leido griauti visus mūrus ir bokštus, būtent, pradėti Užupio vartų bokštais, po to nugriauti Subačiaus vartų bokštą, bet palikti sieną, juosiančią šv. Dvasios cerkvę, toliau griauti įtvirtinimus nuo Aušros iki pat Vilniaus vartų. Magistratui buvo pasiūlyta negriauti tos gynybinių sienų dalies, kur prie jų miestiečiai yra prisimūriję savo namus, paliekant šią sienų dalį miestiečiams už tam tikrą atlyginimą⁸⁷. Pastarąjį patvarkymą gavęs, magistratas surašė pavardes tų miestiečių, kurie buvo primūriję

⁸⁴ CVIA, f. 458, ap. I, b. 458, l. 26.

⁸⁵ CVIA, f. 378, 1799 m., b. 2, d. II, l. 300.

⁸⁶ L. Żytkowicz, Zburzenie murów obronnych Wilna, 27.

⁸⁷ CVIA, f. 458, ap. I, b. 544, l. 31.

savo namus prie gynybinės sienos, ir įsakė, kad norintieji tam tikromis sąlygomis gauti nuosavybėn reikalingą sienos dalį, kreiptųsi į magistratą iki 1801 m. gegužės 27 d.⁸⁸.

1800 m. birželio 18 d. Vilniaus magistratas kreipėsi raštu į naują Lietuvos generalgubernatorių M. Kutuzovą, prašydamas toliau vykdyti pradėtus miesto įtvirtinimų griovimo darbus⁸⁹.

Kol vyko susirašinėjimai tarp Vilniaus miesto magistrato ir gubernatoriaus bei generalgubernatoriaus, prasidėjo gynybinių įtvirtinimų griovimas. Kaip matyti iš Vilniaus miesto magistrato 1802 m. spalio 24 d. raporto Lietuvos generalgubernatoriui Benigsenui, 1800 m. net nežinia kieno paliepiu buvo nugriautas Rudninkų vartų bokštas⁹⁰. Maždaug tuo pačiu metu buvo griunamas ir Spaso bokštas, o jo plytos ir akmenys naudojami tilto per Vilnelę ties Spaso vartais remontui.

1801 m. gegužės 27 d. jau pats magistratas įsakė savo ekonomams nedelsiant pradėti griauti Subačiaus vartų bokštą ir baigti griauti Spaso bokštą. Šį savo įsakymą, kuris iš pradžių kažkodėl nebuvo vykdomas, magistratas dar kelis kartus pakartojo⁹¹. Kodėl pirmiausia imta griauti Subačiaus vartus, nėra pakankamai aišku. Vilniaus magistratas, atsakydamas į atitinkamą užklausimą, savo 1802 m. gruodžio 24 d. raporte Lietuvos generalgubernatoriui Benigsenui aiškina, kad Subačiaus vartų bokštas galėjęs pats sugriūti, o be to, jo tamsiuose ir giliuose užkampiuose slapstąsi valkatos⁹². Kad šis bokštas buvo vienas seniausių ir mažiausiai remontuotų, yra žinoma, bet kad jis būtų begriūvantis, kai jame buvo kalėjimas ir budelio butas, visai neįtikima. Nesuprantama ir tai, kaip tame pat pastate, kur buvo kalėjimas, kur stovėjo sargybos ir gyveno budelis, galėjo slapstytis įvairūs valkatos. Matyti, kad patys Vilniaus magistrato reaktionieriai buvo suinteresuoti šio bokšto nugriovimu, — to darbo organizatoriai tikėjosi gauti nemaža pelno.

Miesto ekonomija iš pradžių (gegužės 8 d.) Spaso bokštą buvo pradėjusi griauti pati, samdydama darbininkus⁹³. Šitaip organizuoti darbą, matyt, pasirodė nenaudinga. Jau birželio 15 d. ekonomija sudarė sutartį su Petru ir Benediktu Narkovskiais Subačiaus vartų bokštui, o tų pačių metų liepos 14 d. ir likusiai Spaso bokšto daliai griauti. Siems bokštams griauti lygiagrečiai sutartis buvo sudaryta taip pat su Stanislovu Savickiu. Sutarčių sąlygos buvo tokios: įsipareigojusieji nugriauti bokštus patys samdosi darbininkus ir už 1000 išluptų sveikų plytų, kai jos jau tvarkingai sukrautos ekonomijos nurodytoje vietoje, gauna atlyginimo po 18 auksinų⁹⁴.

Subačiaus vartų bokštas ir Spaso bokštas buvo baigti griauti tų pačių metų rugpiūčio 27 d. Buvo palikta tik viena Subačiaus vartų bokšto sienos dalis, greta gyvenusio kalvio Martyno Gaidukevičiaus prašymu, kaip sklypo tvora. Iki šio laiko išliko tik buvusių bokšto rūsių dalis. Subačiaus vartų bokšto nugriovimas kainavo ekonomijai 1339 auksinus, Spaso bokšto — 463 auksinus⁹⁵.

Sveikų plytų iš Subačiaus vartų bokšto buvo gauta 48 000. Iš jų 3680 plytų buvo panaudota Artilerijos kareivinių krosnių statybai, 7000 — parduota, o likusios sukrautos šv. Dvasios cerkvės šventoriuje ir skirtos Pirklių rūmų

⁸⁸ L. Żytkowicz, Zburzenie murów obronnych Wilna, 29. Namų ir daržų, besiribojančių su miesto gynybine siena, sąrašas.

⁸⁹ CVIA, f. 378, 1800, b. 2, d. III, l. 484.

⁹⁰ CVIA, f. 458, ap. I, b. 590, l. 16.

⁹¹ Ten pat, b. 544, l. 32, 33.

⁹² CVIA, f. 458, ap. I, b. 590, l. 17.

⁹³ Ten pat, b. 563, l. 11—15.

⁹⁴ Ten pat, b. 553, l. 19, 21, 30.

⁹⁵ Ten pat, b. 570, l. 32, 100—101, 119.

(dabar toje vietoje stovi Valst. filharmonijos rūmai) išplėtimui. Iš Spaso bokšto buvo gauta tik 8500 plytų, o likusios buvo išvogtos, matyti, su magistrato pareigūnų žinia. Parduota buvo ir abiejų bokštų visos aptrupėjusios plytos («pusplytės») bei dalis akmenų, o kita dalis akmenų buvo panaudota gatvėms grįsti. Subačiaus vartų bokšto stogas su visomis čerpėmis ir gegnėmis bei grebėstais buvo parduotas greta buvusiai špitolei (prieglaudai) už 157 auksinus 10 grašių⁹⁶.

Baigus griauti minėtuosius bokštus, Vilniaus miesto magistratas 1802 m. liepos 28 d. įsakė miesto ekonomijai pradėti griauti Vilniaus vartus, nes reikšią plytų 1803 m. vasarą prasidėsiančiam Pirklių rūmų perstatymui⁹⁷. Sužinojęs tą įsakymą, bajoras J. Zukovskis kreipėsi į Lietuvos civilinį gubernatorių D. Lanskojų, prašydamas sustabdyti Vilniaus vartų bokšto griovimą, ir į magistratą, prašydamas šį bokštą atiduoti jam, kaip atlyginimą už kadaise atliktą šio bokšto remontą ir nuostolius, patirtus 1794 m. sukilimo metu. Gubernatorius įpareigojo magistratą šį prašymą apsvarstyti. Magistratas J. Zukovskio prašymą atmetė ir nutarė palikti tik sieną, prie kurios buvo primūrytas J. Zukovskio namas⁹⁸. 1802 m. lapkričio 24 d. Vilniaus vartų bokštas jau buvo nugriautas⁹⁹.

1802 m. buvo pradėta remontuoti ir perstatinėti Lietuvos generalgubernatoriaus rezidenciją (dabar Karininkų namai). Statybinės medžiagos buvo numatyta gauti iš miesto gynybinių įtvirtinimų. Dėl to 1803 m. pradžioje kažkokie asmenys, magistratui visai nežinant, pradėjo griauti Trakų vartų bokštą. Magistratas kreipėsi į civilinį gubernatorių D. Lanskojų, prašydamas išsaugoti šį bokštą, kaip miesto nuosavybę. D. Lanskojus atsisakė ieškoti kaltininkų, bet vis dėlto tolesnį griovimo darbą sustabdė ir įsakė magistratui vartų bokštą nedelsiant suremontuoti. 1804 m. pradžioje šis bokštas vėl buvo pradėtas griauti. Magistratas ne tik nedarė jokių pastangų griovimo darbams sustabdyti, bet prisidėjo prie to griovimo. Protestavo tik vienas Pr. Krupavičius, miesto ekonomijos raštininkas, kuris savo raporte pačiam magistratui, atvirai kaltindamas jo pareigūnus, rašė: «Zuvo visuomeninė nuosavybė. Tegul visuomenei šią skriaudą atlygina jos valdytojai. Konfiskuoti jų turtus ir už gautus juos pardavus pinigais atstatyti jų leistąjį griauti vartų bokštą»¹⁰⁰. Į šį Pr. Krupavičiaus protestą magistratas nekreipė dėmesio. 1804 m. Trakų vartų bokštas buvo galutinai nugriautas.

Dar 1802 m. Vilniaus miesto gorodničius Veisas buvo įsakęs griauti Totorių vartų bokštą. Miesto ekonomijos atskiri tarnautojai prieštaravo, aiškindami, kad šis bokštas remia buv. Ignoto vienuolyno (tuomet kareivinių) suskilusią sieną ir kad, bokštą nugriovus, gali griūti ir kareivinių siena¹⁰¹. Matyt, netrukus po to Totorių vartų bokštas vis dėlto buvo nugriautas, nes 1808 m. Vilniaus plane jis nėra pažymėtas.

Koks kitų gynybinių įtvirtinimų likimas? 1805 m. balandžio 12 d. Vilniaus magistrato rašte miesto ekonomijai minimas Užupio vartų bokštas, kuris, esą, suskilęs ir gali griūdama užmušti ar sužeisti praeivius. Šį bokštą magistratas siūlė kartu su gubernijos architektu apžiūrėti ir nuspręsti, ką su juo daryti¹⁰². Iš rašto teksto neaišku, kuris Užupio vartų bokštas čia minimas, greičiausiai tai Spaso vartų bokštas. Kada jis ir Bernardinų vartų bokštas buvo nugriauti, nėra žinoma.

Buvo sunaikinti ir kiti gynybiniai įtvirtinimai. Kanalai buvo užpilti žė-

⁹⁶ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 590, l. 17—18; b. 570, l. 23; b. 478, l. 35—36.

⁹⁷ Ten pat, b. 544, l. 42.

⁹⁸ Ten pat, b. 544, l. 37—38; b. 579, l. 234.

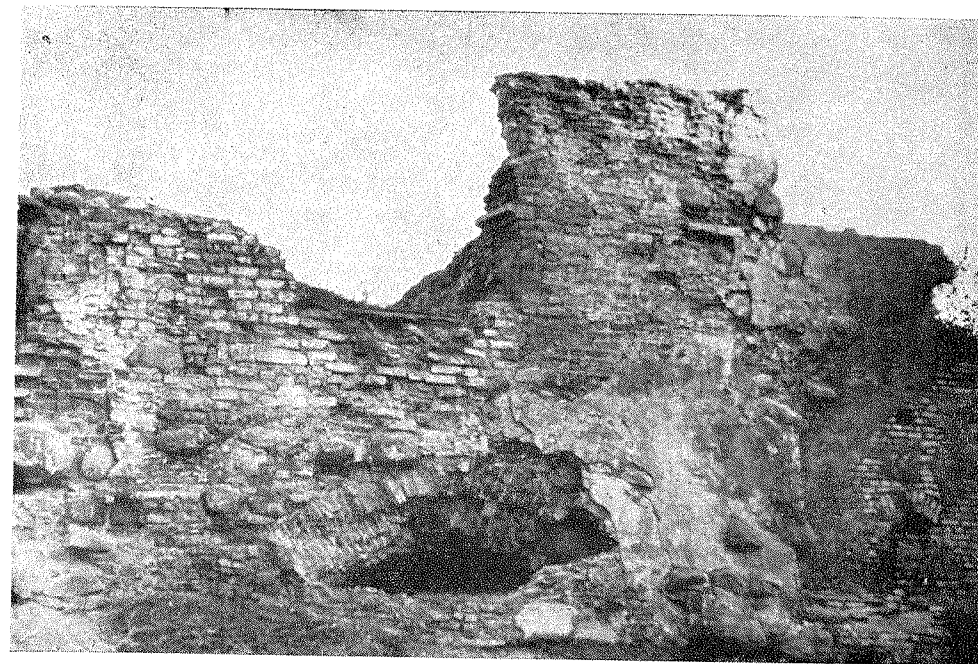
⁹⁹ Ten pat, b. 590, l. 1.

¹⁰⁰ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 590, l. 162; b. 644, l. 143.

¹⁰¹ Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza, 18

¹⁰² CVIA, f. 458, ap. 1, b. 644, l. 149.

mėmis ir griuvenomis, medinės įtvirtinimų dalys (raštų tvoros) buvo sunaudotos kaip kuras rotuše, kareivinėms apšildyti. Mūro sienos buvo atiduotos tiems miestiečiams, prie kurių valdomų sklypų jos priėjo, su sąlyga, kad už tai miestiečiai pristatytų tam tikrą kiekį plytų į generalgubernatoriaus rūmų kiemą¹⁰³. Kai kurie miestiečiai, įvairių vietos valdžios įstaigų



10 pav. Bokšto griuvėsiai (1958 m.)

tarnautojai, gavę sienų dalį, visai nieko neįnešė nei į miesto, nei į gubernijos iždą. Antai, Vilniaus miesto gorodničiumi Veisui 1802 m. buvo atiduota siena tarp Trakų ir Rudnikų vartų. Už tai Veisas pažadėjo iš plytų pastatyti du namus: policijos kanceliariją ir namą policijai, o akmenis atiduoti miesto gatvėms grįsti. Tačiau Veisas, nugriovęs sieną, savo pažadų neįštesėjo¹⁰⁴.

Iki XIX a. pabaigos ir šios gynybinės sienos, atiduotos privatiems savininkams, buvo baigtos griauti. Iki šiol keliose vietose liko tik sienų fragmentai, Bokšto griuvėsiai (10 pav.) ir vienas gynybinis vartų bokštas — Aušros vartai.

Taigi, pagrindiniai Vilniaus miesto įtvirtinimai, glaudžiai bendradarbiaujant carinės valdžios ir magistrato reakcionieriams, buvo nugriauti 1800—1805 m. Įtvirtinimų medžiagos dalis buvo sunaudota miesto viešųjų pastatų, kareivinių, gubernijos valdžios įstaigų statybai bei remontui. Pajamos iš sugriautųjų įtvirtinimų turėjo šiek tiek pataisyti labai pašlijusią magistrato finansinę padėtį. Gynybinių sienų ir bokštų griovimą, be abejo, spartino tie magistrato nariai bei gubernijos valdžios atstovai, kurie galėjo ir patys iš to pasipelnyti.

¹⁰³ CVIA, f. 378, 1802 m., b. 78, l. 74—75.

¹⁰⁴ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 590, l. 18.